

Samsun'da İngiliz Konsolosluğunun Kurulması ve Şehirdeki Faaliyetleri [1830-1860]

Establishment of The British Consulate in Samsun and its Activities in The City [1830-1860]

Bilgehan Şahin*

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

*Samsun Büyükşehir Belediyesi
bilgehansahin123@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-3075-8974

Başvuru / Submitted :

10 Mayıs 2023

Kabul / Accepted :

6 Haziran 2023

DOI: 10.21021/osmed.1295371

Atıf/Citation:

Şahin, B. "Samsun'da İngiliz Konsolosluğunun Kurulması ve Şehirdeki Faaliyetleri [1830-1860]". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 18 (2023): 1-20.

Benzerlik / Similarity : %7

Öz

Klasik dönemde ikinci planda kalan bir Karadeniz kenti niteliğini taşıyan Samsun, XIX. yüzyıla gelindiğinde büyük ölçüde kabuğunu kırmış ve Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de bulunan en büyük şehri konumundaki Trabzon'un seviyesine yaklaşmıştır. Bu durumun gerçekleşmesinde şehrin coğrafi konumu ve hinterlandının yanı sıra XVIII. ve XIX. yüzyıldaki siyasi gelişmeler de amil olmuştur. XIX. yüzyılın ilk yarısında başta İngiltere, Fransa ve Rusya olmak üzere büyük devletlerin kente ilgisi yoğunlaşmış ve bunun sonucunda Samsun'da ilk olarak 1841 yılında İngiliz konsolosluğu kurulmuştur. İngiliz konsolosluğunu zamanla diğer devletlerin resmi temsilcilikleri takip etmiştir. Şehirdeki konsolosluk ağının yaygınlaşmasında Avrupa devletlerinin Osmanlı ile olan yakınlaşmaları ve bunun sonucunda gerçekleşen siyasi ve askeri faaliyetler bulunmaktadır. Ayrıca kentte yapılan tütün ve sülük ticareti gibi gelişmeler de yabancı konsoloslukların açılmasında etkin olmuştur. Bu konsolosluklar arasında Fransa, Rusya, İtalya ve İran başta gelmektedir. İngiliz konsolosluğu şehirdeki ticari faaliyetler ve İngiliz tebaasının haklarını korumakla yükümlü olup, asıl merkezi İstanbul'da bulunan sefarethaneye karşı sorumludur. İngiltere konsolosunun zamanla Fransa, İsveç ve Norveç gibi devletlerin de temsilciliğini üstlendiği anlaşılmaktadır. Bu makale, kurulmasından 1860 yılına kadarki süreç içinde Samsun'da faaliyet gösteren İngiltere konsolosluğunun yapmış olduğu faaliyetler, Osmanlı devlet adamları ve İngiltere sefarethanesiyle olan yazışmalar ile devrin siyasi ve sosyal olayları karşısında söz konusu raporların değerlendirilmesine dayanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Konsolosluk, Samsun, İngiliz Konsolosluğu, Ticaret, Liman.

Abstract

Samsun, which was a secondary-plan Black Sea city in the classical period, broke its shell to a great extent in the XIXth century and approached the level of Trabzon, the largest city of the Ottoman Empire in the Black Sea. In addition to the geographical location and hinterland of the city, political developments in the XVIII and XIX. centuries were also instrumental in this situation. In the first half of the XIX. century, the interest of the great states, especially England, France and Russia, in the city intensified and as a result, the British consulate was first established in Samsun in 1841. The British consulate was followed by the official representations of other states over time. The expansion of the consular network in the city is attributed to the rapprochement of European states with the Ottoman Empire and the resulting political and military activities. In addition, developments such as tobacco and leech trade in the city were also effective in the opening of foreign consulates. Among these consulates, France, Russia, Italy and Iran came first. The British consul was responsible for the commercial activities in the city and for protecting the rights of British subjects, and was accountable to the embassy, which was headquartered in Istanbul. This article consists of the activities of the British consulate operating in Samsun from its establishment until 1860, the correspondence with Ottoman statesmen and the British embassy, and the evaluation of these reports against the political and social events of the period.

Keywords: Consulate, Samsun, British Consulate, Trade, Port.

Giriş

Latince bir kelime olan konsolosluk bir konu hakkında danışmak ve istişarede bulunmak anlamındaki “consulare” sözcüğünden türetilmiştir. Nitekim eski Roma’da consul devlet işlerini senato ile görüşen yetkiliye denilmiştir. Ancak kelime Ortaçağ’da farklı bir anlam kazanmış ve daha çok dış devletlerdeki ticari faaliyetlerle uğraşan görevliye denilmiştir. Çoğunlukla Venedik kökenli olan bu konsoloslar “podestas” ya da “balyos” olarak da tabir edilmiştir. Osmanlı’da ise Floransalılar 1460 yılında İstanbul’da bir temsilci bulundurmışlar ve bunlar Osmanlı Türkçesinde “emin” olarak anılmışlardır. Daha sonra Ceneviz, Venedik, Fransa ve İngiltere de kendi tebaaları olup Osmanlı Devleti’nde bulunan tacirlerin haklarını gözetmek adına konsolosluklar kurmuşlardır.¹ Nitekim 1528 tarihinde Fransızlar Mısır’da bu hakkı elde etmiş 1536 yılında diğer Osmanlı kentlerinde bu imtiyaza sahip olmuşlardır. 1580 yılında İngilizler Doğu Akdeniz limanlarında konsolosluk açma hakkını elde etmiş ve bundan üç yıl sonra ilk konsoloslarını atamışlardır.² İlerleyen asırlarda Hollanda, Rusya, Lehistan ve İran’a da konsolos tayini hakkının verildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti “şehbender” olarak adlandırdığı konsolosluklarını ilk defa XVIII. yüzyılın ilk yarısında kurmuş ve bu manada Fransa’ya Yirmi sekiz Mehmed Çelebi’yi göndermiştir.³ İlk daimî büyükelçilik III. Selim zamanında (1789-1807) kurulmuş olup, bu elçiler Avrupa’nın önde gelen şehirlerinden Londra, Paris, Berlin ve Viyana’ya gönderilmiştir.⁴

Osmanlı’nın Karadeniz sahil kentlerinde konsolosluk kurma faaliyetleri XIX. yüzyıla rastlamaktadır. Bunun en önemli sebebi, Karadeniz’in XV. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonlarına kadar yaklaşık üç asır bir Osmanlı iç denizi halinde kalmasıdır. Sadece Osmanlı gemilerine açık olan Karadeniz kıyılarında diğer devletlerle bir gemi ticareti söz konusu olmamıştır.⁵ Ancak 1774 yılında Osmanlı ve Rusya devletleri arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması sonucunda bu durum değişmiş ve ilk defa Rusya Karadeniz’de serbestçe ticaret yapabilme hakkını elde etmiştir. Bu tarihten on yıl sonra Avusturya da bu hakkı elde etmiş, XIX. yüzyılın başında ise İngiltere ve Fransa da bu imtiyazı kazanmıştır.⁶ Osmanlı Devleti tarafından Sardinya, Danimarka ve İspanya gibi devletlere de Karadeniz’de ticaret yapma hakkı tanınmıştır.⁷ 1829 yılında Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan Edirne Antlaşmasında Rusya Karadeniz’de tam bir ticari serbestlik elde etmiştir. Ayrıca Rusya kendisiyle ticari ilişkilerini geliştirmek isteyen diğer devletlerin boğazlar ve Karadeniz’de rahat dolaşımı hakkında Osmanlı Devleti’nden olumsuz anlamda müdahalede bulunmayacağı yönünde bir söz almıştır.⁸ Bu durum Karadeniz limanlarının önemini ve ticaret hacmini arttırmıştır. Nitekim 1813-1814 yıllarında Samsun’a gelen İngiliz seyyahı Kinneir şehrin nüfusunu 2.000 civarında olarak belirtirken 1836 yılında şehre uğrayan Brant adlı

¹ Ali İbrahim Savaş, “Konsolos”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVI, (Ankara 2002), s. 178-179.

² Mübahat S. Kütükoğlu, *Ahidnameler ve Ticaret Muahedeleri*, Osmanlı, III, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999). 329.

³ Şevket Rado, *Paris’te Bir Osmanlı Şefiri*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları 2021). 1.

⁴ Buket Aydoğdu, “I. Mahmud Döneminde Habsburg Elçilerine Verilen Ziyafetler (1730-1754)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 16 (2023): 2.

⁵ Bayram Kodaman, “XVIII. Yüzyıl Sonunda Samsun Gümrüğü”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1990): 92.

⁶ Özgür Yılmaz, “Samsun’da Fransız Konsolosluğunun Kurulması ve Fransız Arşiv Belgelerine Göre Şehrin Durumu 1840-1870”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 8/XVI (2014): 58.

⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, “XIX. Yüzyılda Trabzon Ticareti”, *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1986): 98.

⁸ Şerafeddin Turan, “1829 Edirne Antlaşması”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 9/I-II (1951): 139.

başka bir seyyah bu nüfusu 10.000 olarak kaydetmiştir.⁹ Bu durumda kısa bir süre zarfında şehrin nüfusunun beş katına çıktığı anlaşılmaktadır.

Samsun İngiliz konsolosluğu ile ilgili olarak müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak Özgür Yılmaz'ın Samsun Fransız konsolosluğu ile ilgili bir makalesi mevcuttur. Burada yazar Samsun'da kurulan Fransız konsolosluğunun kurulma aşamasından ve tarihi süreçte gelişiminden bahsetmektedir. Samsun Fransız konsolosluğu ile İngiliz konsolosluğunun arasındaki en büyük fark İngilizlerin Samsun'un sosyo-ekonomik yönden gelişme potansiyeline daha önceden ilgi duymalarıdır. Bunda İngiltere'nin Karadeniz'de Osmanlı Devleti ile olan ticari hacminin Fransa'dan daha fazla olmasının etkisi olduğu gibi İngiliz konsolosluğunun bu yönde tutmuş olduğu raporların da önemi büyüktür. Her ne kadar Fransızlar başta Trabzon olmak üzere diğer Karadeniz kentlerinde İngilizlerden daha önce konsolosluk kursalar da Samsun'da bu süreç tersine işlemiştir.¹⁰ Bunun tabii bir sonucu olarak İngilizler 1841 yılında Samsun'da ilk konsolosluğu kurmuşlar Fransızlar ise bundan 22 yıl sonra 1863 şehirdeki ilk konsolosluklarını tesis etmişlerdir. Ayrıca şehirde Fransız konsolosluğu kuruluncaya kadar Fransızların da ticari ilişkilerini İngiliz konsolosluğu vasıtasıyla yürüttükleri görülmektedir. Fransızların Samsun mıntikasına olan ilgilerinin artmasında 1853-1856 yılları arasında yaşanan Kırım Savaşı'nın da etkisi büyüktür. Bu savaşta Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin yanında harbe girmesi bu ilgiyi arttırmış olmalıdır. Samsun'da kurulan İngiltere ve Fransa devletlerinin konsolosluk raporlarına bakıldığında benzer konulara ilgi duyulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim her iki tarafın raporlarında Osmanlı yerel devlet yöneticilerinden yapılan şikayetler ile tütün ve sülük ticareti konu edilmektedir. Bunun yanı sıra Samsun'un ticari mevkii ve potansiyeli ile şehirde yaşanan göç olayları da raporlara yansımaktadır.¹¹ Bu durum da bize her iki devletin bölgede güçlerini arttırmak ve daha etkin bir hale gelmek için bir yarış içerisinde olduklarını göstermektedir. Yine aynı yazarın Avrupalı gezginlere göre Trabzon ve çevresini konu edinen bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Burada yazar 1808-1878 yılları arasında genel anlamda Trabzon şehrini ele almıştır. Ancak Samsun'un da bölgeye yakın olması ve yeni gelişen bir kent konumunda bulunması nedeniyle başta İngiltere ve Fransa olmak üzere yabancıların buraya olan ilgisinden bahsetmiştir. Bu durumun daha çok Samsun, Sinop ve Trabzon limanlarına olan bir ilginin sonucu olduğunu belirtmiştir.¹²

Konumuzla ilgili olarak Hakan Tan tarafından Trabzon vilayetinde bulunan yabancıları konu edinen bir doktora tezi yazılmıştır. Burada Trabzon şehrine öncelik verilip 1853-1908 yılları ele alınsa da mevzumuzla alakalı olarak kısmen Samsun'da açılan konsolosluklar üzerinde durulmuştur.¹³ Çalışmamızdan biraz daha geç bir zamanı ele alması ve konsolosluklar konusunda Samsun'a ikinci plan da değinmesi nedeniyle farklılık arz etse de yine de makalemize katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra Filiz Dıgıroğlu ve Osman Köse adlı yazarlar Samsun'daki İran konsolosluğundan bahseden kitap bölümleri kaleme almışlardır. Bu yazılarda sadece İran konsolosluğu değil şehirdeki İranlı topluluğun faaliyetlerine de yer verilmiştir. Samsun İngiliz konsolosluğu ile İran konsolosluğu karşılaştırıldığında benzeşen ve ayrılan birçok yönün bulunduğu görülmektedir. İran, Osmanlı Devleti gibi Müslüman bir halka sahip olması ve aynı zamanda Osmanlı'nın doğu sınırından komşusu olması nedeniyle İngiltere'den ayrılmaktadır.

⁹ Ayşegül Kuş, "Kinneir'in Samsun-Tirebolu Yol Güzergahındaki İzlenimleri", *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, Ed. M. Çağatay Özdemir-Yunus Emre Tekinsoy, (Ankara: Türk Yurdu Yayınları 2016), 233-234; Mehmet Öz, "Samsun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVI, (İstanbul 2009), s. 85.

¹⁰ BOA, A./DVN. DVE, 3/81; BOA, İ.HR, 10/482.

¹¹ Özgür Yılmaz, Samsun'da Fransız Konsolosluğunun Kurulması... , 84-85; BOA, HR. MKT, 51/80; BOA, HR. TO, 224/8.

¹² Özgür Yılmaz, "Batılı Seyyahlara Göre Trabzon (1808-1878)", (Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2006), 99.

¹³ Hakan Tan, "Trabzon Vilayetinde Ecnebler (1853-1908)", (doktora tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2019), 104.

İran'ın Samsun ve civarına olan ilgisinin arka planında Samsun'un Bağdat ve Basra körfezine kadar açılan geniş bir hinterlandının olması ve bu sayede İran ile Osmanlı Devleti'nin menfaatlerinin kesişmesi yatmaktadır. Ayrıca Samsun'un karayolu ağı ile yapılması tasarlanan demiryolunun da İran'ın bölgeye olan ilgisinin artmasında etkisi bulunmaktadır.¹⁴ İngiltere'nin ise bölgeye olan ilgisinin artmasında daha çok deniz ticaretinin tesirli olduğu görülmektedir. İran'ın Samsun'da konsolosluk kurması İngiltere'den 18 yıl sonra 1859 yılında gerçekleşmiştir. Bu durumun gecikmesinde bölgede kurulan diğer konsolosluk ağının da bu yıllara denk gelmesi ve Samsun'da bulunan İranlıların işlerinin gayri resmi bir İranlı tarafından yürütülmesi bulunmaktadır.¹⁵ İran konsolosluğunun İngiltere konsolosluğu ile benzeyen bir yanı ise Osmanlı Devleti'nin içişleri ile alakalı mevzularla da ilgilenmeleri ve bu duruma yer yer müdahil olmalarıdır. Bunların başında Rumlar ve Ermeniler olmak üzere gayrimüslim tebaanın meseleleri önde gelmektedir.¹⁶

Bu çalışmada ise Osmanlı arşiv vesikalarından ve İngiliz konsolosu Garaçino ve konsolos vekili Ros'un tutmuş olduğu raporlardan yola çıkılarak Samsun tarihinde önemli bir yer tutan İngiltere konsolosluğunun teşkili ve şehirde yapmış olduğu gözlemler üzerinde durulmuştur. Çalışma 1830-1860 yıllarını içermekte olup bu yıllar Osmanlı Devleti'nde konsolosluk ağının kurulup hızla gelişmeye başladığı bir dönemdir. Bunun nedeni genelde Osmanlı Devleti'nin özelde Samsun ile çevresinin ticari ve ekonomik yönden dış dünyaya açılmasıyla ilgilidir. Ayrıca bu yıllar Osmanlı Devleti'nin modernleşme yolunda adımlar atarak Avrupa devletleri ile ilişkilerini ilerletmek istediği bir devredir. Bunun sonucu olarak çalışmada XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti ile İngiliz ilişkilerine değinilmiştir. Özelde ise Samsun'daki İngiltere konsolosluğunun çalışmaları ile ecnebi ve yerli halka olan ilişkileri irdelenmiştir. Çalışmada ayrıca şehirde kurulan diğer konsolosluklar ile İngiliz konsolosluğu arasındaki benzer ve farklı yönler ele alınmıştır. Makale Samsun şehir tarihinin gizli kalmış bir yönü olan konsolosluklar bağlamında İngiliz konsolosluğunu inceleyip bu konuda okuyucuyu aydınlatmayı amaçlamaktadır.

1-Trabzon'da Açılan Konsolosluklar ve Samsun İngiliz Konsolosluğunun Kurulum Aşaması

XIX. yüzyılda Osmanlı Devletinin Karadeniz kentleri arasında ilk sırayı Trabzon almaktaydı. Zira burası eski bir başkent ve aynı zamanda bir eyalet merkezi olması sebebiyle Karadeniz'in en büyük liman kenti konumundaydı. Ayrıca İran üzerinden gelen ticaret yolunun da uğrak noktasıydı.¹⁷ Yine Rusya hududuna yakın bir mevkide bulunan Batum şehri de önemli bir merkezdi.¹⁸ Ancak Orta Karadeniz'de bulunan Samsun şehri gerek İstanbul'a daha yakın olması gerekse de hinterlandı açısından ehemmiyet arz etmekteydi. Nitekim Samsun'un Bağdat yolu üzerinde olması ve bir bakıma Anadolu'nun Karadeniz'e açılan kapısı konumunda bulunması değerini daha da arttırıyordu.¹⁹ Ayrıca Samsun'u iç bölgelere bağlayan bölgenin Doğu Karadeniz kadar dağlık ve engebeli olmaması da büyümesini kolaylaştıran faktörlerden biri idi. Şehrin sahip

¹⁴ BOA, İ. HR, 163/8725; 149/7879.

¹⁵ Filiz Dıgıroğlu, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İranlı Olmak: Samsun'daki Acem Topluluğu", *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*, Ed. Kerim İlker Bulunur, Fatih Bozkurt, Mahmut Cihat İzgi, (İstanbul: Mahya Yayınları, 2017), 279-280.

¹⁶ Osman Köse, "19. Yüzyılda Samsun'da İran Misyonu: Tüccarlar, Konsolosluk ve Hüseyiniye (Acem) Tekkesi", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik I*, Ed., Osman Köse, (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 170-171.

¹⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, XIX. Yüzyılda Trabzon Ticareti, 97-99.

¹⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 254.

¹⁹ BOA, TSMA-E, 627/70.

olduğu iki büyük verimli ovası ve yapmış olduğu tütün ticareti de yabancı devletlerin ilgisini üzerine çekmişti.²⁰

Klasik dönemde Sivas (Rum) eyaletine bağlı olan Canik sancağı XIX. yüzyıldaki gelişmelere paralel olarak Trabzon vilayetine bağlanmıştı. Canik sancağı, dört sancaktan oluşan Trabzon vilayetinin en batısındaki idari birimi konumundaydı. Günümüzden farklı olarak Ünye ve Fatsa kazaları da Canik sancağına tabi idi.²¹ Ancak bugün Samsun'un birer ilçesi olan Havza, Ladik ve Vezirköprü ise Amasya sancağına bağlıydı. Bunun dışında Canik Sancağı takriben bugünkü Samsun ilinin sınırlarına denk gelmekteydi. Samsun her ne kadar XIX. yüzyılda ticari gelişim açısından büyük bir ivme yakalasa da, yine de XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar vilayet merkezi olan Trabzon'un gerisinden gelmekteydi.²² Bu yüzden Karadeniz mıntıkasında açılan modern anlamda ilk konsolosluk Trabzon'da kurulmuştu. 1805 yılında Rusya tarafından kurulan bu konsolosluk açıldığı yıllarda şehrin tek konsolosluğuuydu.²³ Ancak daha sonra Fransa ve Sardunya'nın da burada bir konsolosluk kurduğu anlaşılmaktadır. Bunun üzerine İngiltere harekete geçmiş ve Osmanlı'dan kendisine konsolosluk kurabilmesi hakkında izin vermesini istemiştir. Her ne kadar İngiltere'nin burada bir konsolosluk kurmasına ilk zamanlar hoş gözle bakılmamış ve elçi savuşturulmak istenmişse de İngilizler bu duruma itiraz etmişlerdir. Bu durum 29 Zilkade 1245 (21 Temmuz 1830) tarihli belgede şöyle zikredilmiştir:

*Elçi-yi mersûmun işbu Trabzon konsolosluğu için altı ay mukaddem birkaç def'a dahî istida vukûunda şimdiye kadar Trabzon'a İngilterelü tarafından konsolos nasbı vukû bulmamış olduğundan savuşdurulmuş ise de bu kere yine istida-yı sâbıkı tâzelemiş ve hatta şifâhen gönderdiği haberde dahî İngiltere Devleti Devlet-i aliyyenin kadîm ve hayırhâh dostu ve Sardunyalu İngilterelünün çırağı mesâbesinde iken âna müsâade olunub da kendilerinden dirîğ buyurulması hilâf-ı memûl idüğünü îrâd eylemiş olub ahidnâme-i hümayûnun dahî mesâğ olmak mülâbesesiyle savuşdurulmak mümkün olmadığundan...*²⁴

1830 yılında Trabzon'da konsolosluk kurmalarına izin verildikten sonra İngilizlerin Osmanlı ülkesinde konsolosluk kurma faaliyetlerine hız kesmeden devam ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda 1836 yılında Erzurum, 1840'ta Batum ve bundan bir yıl sonra ise Kayseri'de birer konsoloshane kurdukları anlaşılmaktadır.²⁵

2-Samsun İngiliz Konsolosluğunun Teşkilî ve Konsolosların Şehirdeki Faaliyetleri

İngilizlerin Trabzon ve Batum'un ardından Karadeniz'in önemli bir iskelesi konumunda olan Samsun'da da bir konsolosluk kurmak istedikleri ve bu durumun konsolosluk raporlarına yansıdığı görülmektedir. Konu ile ilgili yazışmalarda Samsun'un Osmanlı ordusu için bir geçit yeri olduğu ve coğrafi konumunun ticarete elverişliliği üzerinde durulmuştur.²⁶ İngilizlerin Osmanlı ekonomisine ilgi duymaları ve Samsun'un da bu anlamda gelişmekte olan önemli bir Karadeniz limanı konumunda bulunması elçilik açılması isteğinde etkili olmuştur. Nitekim 1838 yılında İngiltere Osmanlı Devleti ile Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre birçok ayrıcalık elde eden İngilizler Osmanlı Devleti'ni açık Pazar olarak görmüşlerdir. Bu sayede

²⁰ M. Emin Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), 80.

²¹ Trabzon Vilayeti Salnamesi 1869 (Salname-i Vilayeti Trabzon 1286), 66.

²² Mübahat S. Kütükoğlu, *XIX. Yüzyılda Trabzon Ticareti*, 106.

²³ Hakan Tan, *Trabzon Vilayetinde Ecnebilir...*, 96.

²⁴ BOA, HAT, 1178/46520.

²⁵ Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 56 ve 57.

²⁶ Özgür Yılmaz, *Samsun'da Fransız Konsolosluğunun Kurulması...*, 63-64.

İngiliz malları Osmanlı ülkesinde revaç bulmuş ve kolay bir şekilde satımı gerçekleşmiştir.²⁷ Bütün bu gelişmeler sonucunda ilk defa Sultan Abdülmecid zamanında (1839-1861) ve 26 safer 1257 (19 Nisan 1841) yılında Samsun'da ilk İngiliz konsolosluğu tesis edilmiştir. İlgili konu Osmanlı arşivinde şu şekilde ele alınmaktadır:

*İngiltere Devleti kişizâdelerinden Mister Ricard Vayt İstanos nâm İngilterelünün Samsun iskelesine konsolos vekili nasb olunduğundan bahisle müceddeden bir kıta emr-i âlisi i'tâsi iltizâmından ibâret olub kuyûda kayd olundu. İngiltere elçileri Haleb ve Iskenderiye ve Trablusşam ve Cezayir ve Tunus ve Trablusgarb ve Sakız ve İzmir ve Mısır iskelelerinde vesâir memâlik-i mahrûsede konsolos ta'yîn edib ve ânları tebdîl edib yerlerine gayrilerin nasb eylemek istediklerinde kimesne mâni' olmaya deyu İngiltereluye i'tâ olunan ahidnâme-i hümâyûnda münderic ve mestûr...*²⁸

İngiltere büyükelçisi Lord Ponsovini tarafından kaleme alınan yazının tercümesi mahiyetinde olan belgede Mister Ricard Vayt İstanos (Mr. Richard White Stones) adlı kişinin Samsun'a tayini ile ilgili yapılması gereken prosedürden bahsedilmekte ve hakkında gereğinin yapılması istenmektedir. Ayrıca İngiltere'nin Osmanlı ülkesinde daha çok Akdeniz kıyı limanları mevkiinde olan birçok yerde konsolosları bulunduğu ve bunları tayin edip azletmek yetkisinin de Osmanlı padişahı tarafından kendilerine verildiğinden bahsedilmektedir.²⁹ Zaten belgenin devamında da bu yönde kararın alındığı bildirilmiş ve artık Samsun'a resmen bir İngiliz konsolos vekili atanmıştır. Konuyla ilgili 11 Rebiulevvel 1257 (3 Mayıs 1841) tarihli bir belgede İngiltere'nin İskenderun, Tarsus ve Samsun iskelelerinde ikamet etmek üzere konsolos vekili tayin etmiş oldukları ve bu durumun padişahın iradesine bağlı olduğundan kendisinden izin alınması gerektiği belirtilmiştir. İngiltere sefaretinin bu konuda Divan-ı hümayuna üç takrir gönderdiği bildirilmiştir. Sonuç olarak ele alınan konunun İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki antlaşmalara uygun olduğu belirtilerek gereğinin yapılması kararı alınmıştır.³⁰

Samsun'a atanan Mister Ricard Vayt İstanos adlı konsolosun bölgede bir gezi yapmak istediği ve yol güvenliğinin sağlanması hakkında İstanbul'da bulunan İngiliz fevkalade murahhas büyükelçisi İstratford Kanin'in (Stratford Canning) yetkililerle yazıştığı anlaşılmaktadır. 29 Rebiulevvel 1258 (10 Mayıs 1842) tarihli vesikada konsolos vekilinin Samsun'dan Sinop'a gideceği ve asayişin sağlanması hususunda yol üzerinde uğrayacağı yerlerde bulunan kaza naipleri ve müdürleri ile meclis üyeleri ve iş erleri uyarılmıştır.³¹ 30 Receb 1258 (6 Eylül 1842) tarihli bir belgede ise İngiliz asilzadelerinden Mister Badcer ile eşi ve Mister Kalaşer adlı arkadaşının bir besleme ve bir de hizmetçileriyle beraber yapacakları seyahatten bahsedilmektedir. Bu kimselerin İstanbul'dan deniz yoluyla Samsun'a gelecekleri oradan da kara yoluyla Tokat, Sivas, Diyarbakır, Mardin ve Musul'a gidecekleri bildirilmektedir. İngiltere kraliçesinin İstanbul'daki büyükelçisi

²⁷ Ayşegül Kuş, "Yabancıların Gözüyle 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Konsolosluklar", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 26 (2014): 165.

²⁸ BOA, A.İDVN. DVE, 3/81.

²⁹ Osmanlı Devleti tarafından yabancı elçilere benzeri haklar XVII. yüzyıldan itibaren verilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda konsolosların hapse atılmamaları, yurt dışına çıkarılmamaları ve bağlı buldukları devletten izin alınmadan yerlerinin değiştirilmemesi garanti altına alınmıştır. Bu garantiler sadece konsolosu değil onların yanında çalışan görevlileri de kapsamaktaydı. Halil İnalçık, "İmtiyazat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXII, (İstanbul 2000), s. 246; Mübahat S. Kütükoğlu, *Ahidnameler ve Ticaret Muahedeleri*, 330-331.

³⁰ "Esâbi-i zib-i tevkîr olan işbu tezkîre-i seniyye-i sadâretpenâhileriyle takârîr-i mezkûre mübârek hâkîpâ-yi hümâyûn-u hazreti şâhâneye arz u takdîm birle manzûru alî-yi cenâbî cihândarî buyurularak ber müceb-i ahidname-i hümâyûn istida olunan evâmîr-i şerifenin isdâr ve i'tâ ettirilmesi husûsuna irâde-i aliyye-i hazreti pâdişâhî şerefrîz-i sünûh ve sudûr buyurulması ve takârîr-i mezkûre yine tâde-i savb-ı âlî-yi âsâfâneleri kılınmış olmağla ol bâbda emr u fermân hazreti veliyyü'l-emrindir." BOA, İ.HR, 10/482.

³¹ BOA, C.HR, 55/2711.

adına düzenlenen belgede bu konu hakkında gerekli evrakın tamamlanması istenmektedir.³² Önce İngiliz konsolos vekili ardından da beyzadelerinin Samsun üzerinden yapmış oldukları bu seyahatler İngiltere'nin bölgeye olan ilgisinden ve önemli gördüğü yerlerde konsolosluk açma isteğinden kaynaklanmış olmalıdır. Belgeden Samsun'un bölgedeki diğer yerleşim yerlerine kolayca erişilen bir nokta olduğu görüldüğü gibi bu tarihlerde İngiltere'nin Samsun Bağdat yolu üzerinde Musul'da da bir konsolosluk kurdukları bilinmektedir.³³

Samsun'da bulunan Mr. Richard White Stones 1846 yılında Tebriz'e atanmış ve aynı yıl İngiltere Samsun konsolos vekilliğine Batum konsolosu olan Mister Federiko Garaçino tayin edilmiştir. Yeni konsolos vekiline atandığında eski konsolos vekiline verilen "vekâleti emr-i şerifi" yani vazifesini tasdik belgesi verilmesi istenmiştir. Belgeden bu durumun İngiltere ile Osmanlı arasındaki antlaşma maddesi olduğu vurgulanarak gereği yapılması istenmiştir. Ayrıca belgede yeni atanan konsolosun müste'men olduğu dile getirilmiştir.³⁴ Müste'men Osmanlı ülkesinde bulunan ecnebi tüccarlara verilen bir unvan olup bunların ayrı bir yargılama sistemi vardı. Bu kişilerin hem gayrimüslim olması hem de yerli halktan olmamaları istenirdi.³⁵ İngiltere'nin konsolos vekili olarak bir müste'meni tayin etmesi hem ticari işleri görmedeki mahareti hem de İngiliz tebaasını haklarını koruyacak bir kişi olmasından kaynaklanmalıdır.³⁶

1847 yılında Osmanlı Devleti ile İngiltere devleti arasındaki ilişkilerin olumlu bir seyir takip ettiği ve bu durumun konsolosluk belgelerine de yansıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim 14 Rebiulahir 1263 (1 Nisan 1847) tarihli bir belgede Osmanlı'nın Anadolu ordusuna sevk olunacak olan askerlerin İstanbul'dan Samsun'a sevk edilmesi için yeterli kiralanan vapur bulunmadığından bahsedilmektedir. Bu iş için Kaptan Paşa İngiliz sefirliğinden beylik vapurlarını Osmanlı hizmetine vermesini talep etmiş ve bu isteği kabul görmüştür. Bunun üzerine padişah adına Hariciye Nezareti tarafından bir teşekkür mektubu yazılması gündeme gelmiştir.³⁷ Konumuzla ilgili yapılan başka bir yazışmada Osmanlı askerini taşıyan İngiliz beylik vapuru zabıtlarına ve bu iş için emek harcayanlara padişah tarafından 65.250 kuruş meblağında atıyye-i seniyye verilmesinin gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Ancak İngiltere sefaretini bu durumu prensiplerine aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Bununla beraber sefaret tercüman Pitrani, kaptan ve gemi çalışanlarının mükafatlandırılmasını uygun görmüştür. Osmanlı yetkililerince İngiliz elçisine göstermiş olduğu kolaylık ve padişaha hürmetin bir sonucu olarak 25.000 kuruş pahasında bir hediye verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak İngiliz elçisi olan Mösyö Vals İngiliz elçilerinin hediye almalarının yasak olduğunu bildirmiş ve yakında İngiltere'ye gideceğinden ülkesinden dönüşünde eşine uygun bir hediye verilmesinin İngiltere kanunlarına daha uygun olacağını beyan etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti 65.250 kuruşluk bir ödenek ayırmış ve bunu gemi personeline vererek onları ödüllendirmiştir. Belgede İngiliz sefirine üzeri padişahın tuğrasıyla süslenmiş 25.000 kuruş değerinde bir kutu takdim edilmesi ve vapurun kaptanına ise üstünde Osmanlı tuğrası bulunan 15.000 kuruş kıymetinde bir kutu verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca tercüman Pitrani'ye

³² "İngiltere devleti beyzâdelerinden Mister Badcer yanında olan zevcesi ve Mister Kalaşer nâm refiki ve bir nefer besleme ve bir nefer hizmetkârıyla Dersââdet'den bahren Samsun ve ândan berren Tokad ve Sivas ve Diyarbekir ve Mardin ve Musul cânibine azîmet murâd etmeleriyle yedlerine ber mu'tâd bir kut'a yol hükm-i şerifi i'tâ olunmak ricâ ve niyâz olunur." BOA, A.İ DVN DVE, 4/29.

³³ Özgür Yılmaz, Samsun'da Fransız Konsolosluğunun Kurulması..., 64.

³⁴ BOA, A.İ DVN. MHM, 2/24; BOA, A DVN DVE, 5/99; BOA, A.İ DVN MHM, 2/74.

³⁵ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2015), 150.

³⁶ Konsolosların işlerini daha iyi yürütebilmeleri için bölgeyi yakından tanıyan yerli halktan seçtikleri de olurdu. Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, 27.

³⁷ BOA, İ.HR, 39/1845.

10.000 kuruş değerinde bir kutu ve vapurda görevli askere 15.000 kuruşluk bir mükafat verilmesi münasip görülmüştür.³⁸ Belgeden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti İngiltere'nin yapmış olduğu yardıma mukabil bir nevi teşekkür mahiyetinde bu meblağı tahsis etmiştir. Yine ilgili belgeden Samsun'un Osmanlı ordularının Anadolu'ya geçişte önemli bir üs vazifesi gördüğü de göze çarpmaktadır.

1846 tarihinde Samsun'a konsolos vekili tayin edilen Mister Federiko Garaçino'nun (Frederick Guarracino) 16 Şevval 1263 (27 Eylül 1847) tarihinde İsveç ve Norveç devletlerinin de işlerini görmekle görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili vesikada İstanbul'da ikamet ettiği belirtilen İsveç ve Norveç maslahatgüzarının tahriri şu şekilde zikredilmektedir:

*Samsun iskelesinde âmed ü şod eden İsveç ve Norveciyân sefâin-i kapudânları ve tüccâr ve âdemlerinin vukû bulan umûr ve husûslarını rüyet eylemek üzere bu defa Frederik Goraçino nâm müste'men konsolos vekîli nasb u tayîn edilmiş olmağla yedine emsâli vech üzere bermûceb-i ahidnâme-i hümâyûn iktizâ eden konsolosluk vekâlet emrinin isdâr ve îtâsını maslahatgüzâr-ı mumâileyh istida ve takrîr ider.*³⁹

Yazıda Samsun'a Avusturya tarafından bir konsolos atandığı delil gösterilerek Osmanlı Devleti ile aralarındaki antlaşmanın beşinci maddesi gereği İsveç ve Norveç devletlerinin de buna hakkı bulunduğu belirtilmektedir. Nemçe'nin (Avusturya) Samsun konsolos vekili olan Mösyo Domani'ye vazifesini belirtir anlamda bir "emri ali" senedi verildiği gibi İsveç ve Norveç konsolos vekili olan Garaçino'ya da bir emri ali verilmesi kararlaştırılmıştır. İsveç ve Norveç devletlerinin İngiliz konsolos vekilini kendi işlerini görmek üzere tayin edilmesini istemeleri Garaçino'nun daha önce Batum konsolos vekilliğini yapması sebebiyle bölgeye aşına bir kişi olmasından kaynaklanmış olabilir. Ayrıca bu durum sadece bu iki devlete has değildir. Nitekim Samsun'da Fransız konsolosluğunun kurulduğu yıl olan 1860 tarihine kadar Fransızların işlerini İngiliz konsolosluğu yürütmüş, İngiliz konsolosluğunun kapatılması üzerine de İngilizlerin işlerini Fransızlar üzerlerine almışlardır.⁴⁰

Osmanlı Devleti'nde devletin gücünün azaldığı XIX. ve XX. yüzyılda konsolosların Osmanlı'nın içişlerinden olan gayrimüslim tebaanın işleriyle ilgilendikleri ve bu konuda olumsuz bir gelişme olursa kendilerini yetkili gibi gördükleri anlaşılmaktadır.⁴¹ Her ne kadar Osmanlı bu durumu hoş görmese de yine de büyük devletlerin tepkisini üzerine çekmemek adına bu konuda bir ara yol bulmaya çalışmıştır. Yabancı konsoloslukların ilgilendikleri konular arasında ihtida hadiseleri başta gelmektedir. Zira ihtida vakaları İslam ve gayrimüslim ahalinin arasını açıyor ve devlet de bu durumda bazı tedbirler almak zorunda kalıyordu. Ayrıca gayrimüslimler işin içinden çıkamayınca konsolosluk yetkililerine sığınarak kendilerini müdafaa etmelerini istiyorlardı. Bu durum mühtedi çocuklarında sıklıkla yaşanmaktaydı.⁴² Bu bağlamda Samsun İngiliz konsolos vekilliğine de bir müracaat yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 5 Receb 1265 (27 Mayıs 1849) tarihli bir kayıtta Canik sancağı kazalarından Maden kabinin fırıncı oğlu oymağı köyünde ikamet etmekte olan Deli sava oğlu Yor adlı bir zimminin bir buçuk sene önce ihtida eden eşinden

³⁸ BOA, İHR, 40/1862.

³⁹ BOA, İHR, 41/1940.

⁴⁰ Osman Köse, 19. Yüzyılda Samsun'da İran Misyonu... , 170.

⁴¹ Benzer bir durum Trabzon'da açılan yabancı konsolosluklarda da yaşanmış ve konsoloslar kendilerini bu konuda serbest hissetmişlerdir. Ayşegül Kuş, "Yabancıların Gözüyle 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Konsolosluklar", 80.

⁴² Bilgehan Şahin, "Osmanlı'da İhtida Hareketleri 1900-1922" (doktora tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2022), 222-225; Selim Deringil, 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidad, çev. Ayşen Anadol-Taciser Ulaş Belge, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 131-133.

bahsedilmektedir. İslam'ı kabul eden kadının daha sonra Çarşamba kazasına bağlı Ökse'nin köylerinden olan Kara oğlan sakinlerinden Osman adlı bir Müslümanla evlendiği belirtilmektedir. Ayrıca bu kadının eski eşinden dört yaşında bir kızı ve üç yaşında bir oğlu olduğu, çocukların yaşları küçük olduğundan dolayı mahkemece annelerine teslim edildikleri anlaşılmaktadır. Ancak bu durumu kabullenemeyen Yor isimli gayrimüslim baba gizlice çocukları kaçırarak Samsun'da bulunan İngiltere konsoloshanesine getirmiş ve kendilerinden yardım istemiştir. Bunun üzerine çocukların üvey babaları olan Osman Canik sancağı mutasarrıfından yardım talep etmiştir.⁴³

Canik mutasarrıfı ile İngiliz konsolos vekili arasında mesele müzakere edilmiş ve konsolosluk çocukların yanlarında olduğunu doğrulamıştır. Ancak çocukların zorla kaçırılmadığını bilakis üvey babalarının para karşılığında çocukları verdiğini belirtmiştir. Fakat Osman adlı şahıs bu iddiayı reddetmiştir. Her iki tarafın çelişkili ifadeleri olsa da Osmanlı Devleti kanunlarına göre çocukların dokuz yaşlarına kadar annelerinin yanında kalmaları gerektiği konsoloshaneye bildirilmiştir. Ancak konsolosluk İstanbul'daki İngiliz sefaretine durumun yazılacağını ve buradan gelen emir doğrultusunda çocuklar hakkında bir karar vereceklerini belirtmiştir. Bunun üzerine Canik sancağı yetkilileri de meselenin Trabzon vilayetine yazılması ve buradan bir sonuç alınması gerektiği kararına varmıştır.⁴⁴ Belgenin devamından nasıl bir sonuç çıktığı anlaşılamamaktadır. Belgeden Samsun İngiltere konsolosunun ve Canik sancağı mutasarrıfının basit gibi gözükken bir meselede bir çözüm yolu bulamadıkları ve problemi bir üst mercilere taşıdık anlaşılmaktadır. Ayrıca İngiliz konsolosluğunun İslam kanunlarına göre "hidane" usulü denilen küçük çocukların annelerine teslim edilmesi kararına rağmen geri adım atmadığı görülmektedir.⁴⁵

XIX. yüzyılda Trabzon'da görev yapan bir başka İngiliz konsolosu bölgedeki dini yapı ile yakından ilgilenmiş ve bu bağlamda ihtida hadiseleri üzerinde durmuştur. Ona göre, bölgede İslamlaşma daha çok Müslüman bir erkekle gayrimüslim bir kadın arasında evlilik sonucu gerçekleşmektedir. Ayrıca konsolos ihtida hadiselerinin yıllara göre istatistiğini vermiştir. Yukarıda verilen örnekte de benzer bir hadise yaşandığı görülmektedir. Ancak Trabzon İngiliz konsolosluğuna yansıyan bir ihtida vakası bulunmamaktadır. Bu yönüyle mesele Samsun İngiliz konsolosluğundan ayrılmaktadır.⁴⁶

Samsun İngiliz konsolosluğunun ihtida meselesinde olduğu gibi yerli halkla ilgili diğer konularda da müdahil olduğu bazı durumlar görülmektedir. Bunun sebebi meselenin bir yönüyle kendilerini ilgilendirmesi ve bu konuda söz sahibi olduklarını düşünmeleridir. Ancak Osmanlı yasaları kendilerini bu konuda yetkili kılmamıştır. Bu yüzden bazı hallerde devlet ile konsolosluğun karşı karşıya geldiği durumlar olmuştur. Nitekim 26 Safer 1269 (9 Aralık 1852) tarihli bir vesikada Samsun'da bulunan İngiltere ve Avusturya devletleri konsolosları eşlerinin zeytin ağaçları tarlası ve bir bahçeyi üzerlerine almalarına binaen konsolos eşlerinin hangi devletin tebaası oldukları meselesi gündeme gelmiştir. Haklarında yapılan araştırma sonucunda her ikisinin de Osmanlı tebaası olmadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca İngiliz konsolosunun eşinin üzerine aldığı arsa üzerine üç hane yaptırdığı, bunlardan ikisinin bittiği sonuncusunun ise bitmek üzere olduğu belirtilmektedir. Bu durum Samsun İngiliz konsolosundan sorulduğunda evlerin ikisini eşi için

⁴³ BOA, HR. MKT, 26/8.

⁴⁴ BOA, HR. MKT, 26/8.

⁴⁵ İrem Karakoç, "Bir İslâm Hukuku Müessesesi Olan Hidâne Hakkının ve Osmanlı Aile Hukukunda Uygulanışının İzmir Şer'iyye Sicillerinde Yer Alan Bir Karar Örneği Üzerinden İncelenmesi" *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 19/III, (2015): 167.

⁴⁶ Ahmet Halaçoğlu, "İngiliz Konsolosu Longworth'a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)", *Belleten*, 67/250 (2003): 896.

diğerini ise yasakçısı⁴⁷ olan Arif Ağa için yaptırdığını beyan etmiştir. Her ne kadar uygulamanın benzerleri Osmanlı'da İzmir, Selanik, Kıbrıs, Sayda ve Trabzon gibi yerlerde bulunsa da bunların da yasal olmadığı ve bu hususta Osmanlı Devleti'nin "tahrir-i emlak" ve "tefrik-i tebaa" adıyla kanun maddeleri bulunduğu belirtilmiştir. Belgede Osmanlı Devleti'nde mülk sahibi olmak için mutlaka Osmanlı tebaası olmak gerektiği ve kendi üzerlerine kayıtlı bir tapu senetlerinin bulunması lüzumu vurgulanmıştır. Canik sancağında vuku bulan hadisede konsolosların müste'men sınıfından buldukları belirtilmiş ve eşlerinin onlara tabi olduğu ve doğacak çocukların da babalarına tabi olduğu söylenerek yapılan işin usulsüzlüğüne dikkat çekilmiştir. Osmanlı ile yabancı devletler arasında cari olan kanun maddesine dayanılarak bu arazilerin Osmanlı tebaası olan İslam ve gayrimüslim ahaliye satılması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁸

Samsun İngiliz konsolosu Garaçenbo'nun (Garaçino) 1852 senesinde adının karıştığı bir başka hukuki mesele Trabzon'dan satın aldığı tütünlerle ilgilidir. Vekili Onus vasıtasıyla yapmış olduğu bu alışverişten dolayı gümrükçü Sasib Efendi ile aralarında bir anlaşmazlık çıkmıştır. İstanbul'a kadar yansıyan davada "duhan" olarak adlandırılan tütünlerin fiyatının eski tarife üzerinden değerlendirildiği, yeni tarifeye göre eksik para verildiği ifade edilmiştir. Alım satım işlemi yeni tarifeden önce yapıldığından İngiliz konsolos vekili Garaçino haklı gibi gözüксе de durumun böyle olmadığı belirtilmiştir. Zira Garaçino ile gümrükçü Sasib Efendi ile aralarında yeni tarife üzerinden işlem yapılması gerektiğine dair mukavele yapıldığı ortaya çıkmıştır.⁴⁹ Belgenin devamından tam olarak sonucun ne olduğu öğrenilememektedir. Bu belgeden de Samsun İngiliz konsolos vekili Garaçino'nun eski Batum konsolos vekili olması nedeniyle Karadeniz ticaretinden haberdar olduğu ve bir müste'men olarak ticari işlerle yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti bu konuda hukuki olarak yapılması gereken üzerinde durmuş ve ona göre bir netice çıkacağını belirtmiştir. Konsolos vekili Graçto'nun (Garaçino) 30 Mart 1854 tarihli bir belgede konuyla ilgili "harir gümrük rüsumatı" yani gümrükten elde edilen ipek vergisinden bahsedilmektedir. Garaçino'dan zimmeti olan 52.152,5 kuruş talep edildiğinde Samsun ekmekçi esnafına dağıtmış olduğu "hınta esmanı" nı (buğday pahası) buna karşılık göstermek istediği ancak talebin reddedildiği görülmektedir. Çünkü her iki meblağın birbirini karşılamadığı ve alınması gereken verginin devlet hazinesine ait olması sebebiyle bu işin süratle yerine getirilmesi istenmiştir.⁵⁰ Burada Osmanlı Devleti'nin İngiltere konsolosuna karşı menfaatlerini savunduğu ve alacağı tahsilat konusunda bir açıklığa yer bırakmak istemediği anlaşılmaktadır.⁵¹

3-Samsun İngiliz Konsolosluğunun Tutmuş Olduğu Raporlar

Konsolosların genel olarak bağlı buldukları devletlerin ticari hukukunu gözetmekle yükümlü oldukları ve ayrıca buldukları bölgedeki kendi vatandaşlarının işlerini düzenledikleri bilinmektedir. Ancak Osmanlı'nın son dönemlerinde "düvel-i muazzama" yani büyük devletler olarak anılan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bölgedeki halk ile temasta bulunduğu ve bölgeye ait birtakım raporlar hazırlayarak bağlı devletlere gönderdikleri görülmektedir. Özellikle 1853-1858 yıllarını kapsayan süre zarfında birçok konsolosluk raporunun yazıldığı ve bunların İngiliz

⁴⁷ Yasakçı: Yabancı devletlerin sefaret memurlarının emrinde özel bir kıyafeti olan koruma görevlisi, kavas. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, haz., Nihal Metin (İstanbul: Yeditepe Yayınları 2015). 1086 ve 1529.

⁴⁸ BOA, *İ.MVL*, 259/ 9722.

⁴⁹ BOA, *HR. MKT*, 51/80.

⁵⁰ BOA, *HR. SYS*, 2925/126.

⁵¹ İngiltere'nin Batum konsolosluğu da bölgedeki ticari faaliyet üzerinde önemle durmuş ve bu durumu konsolosluk raporlarında detaylı bir şekilde incelemiştir. Bu da İngilizlerin sadece Samsun bağlamında değil Karadeniz genelindeki ticari ağla ilgilendiklerini göstermektedir. Abdullah Bay, "Limanı Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri (1830-1905)", *Türkiyat Mecmuası*, 26/1 (2016), 63.

sefirliğine gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu zaman dilimleri Osmanlı ile İngiltere hükümetinin Rusya'ya karşı yapılan Kırım Savaşı'na iştirak ettiği yıllar olduğundan raporların kıymeti bir kez daha anlaşılmaktadır. Raporlarda Osmanlı'nın milletler arası hukukla ilgili maddeleri ve Islahat Fermanı da yer almaktadır. Ancak bunun yanında vakayı adliye olarak anılacak olaylara da yer verilmektedir. Nitekim 22 Eylül 1853 tarihli bir belgede Samsun'a gelmiş olan bir Arap (zenci) kölenin katırcı esnafından olan efendisinden gördüğü kötü muamele anlatılmaktadır. Kölenin yediği dayağa ve bir nevi açık arttırma şeklinde yapılan satışına Osmanlı yetkililerinin müdahalede bulunmadıkları, halkın ise bu duruma tepki gösterdiği dile getirilmektedir.⁵² Osmanlı Devleti'nde İstanbul'da 1846 yılında esir pazarlarının kapatıldığı 1857 yılında ise zenci köle ticaretinin men edildiği bilinmektedir.⁵³ Belgenin tarihi göz önüne alındığında köleliğin dünyada ve Osmanlı'da artık tartışılır ve yer yer reddedilir bir kurum olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı arşivlerinde Osmanlı-İngiltere-Fransa-Piyemonte (İtalya) devletleri ile Rusya arasında meydana gelen Kırım Savaşı'nın (1853-1856)⁵⁴ devam ettiği bir zamana denk gelen (26 Mart 1855) tarihte Canik mutasarrıflığına gönderilen bir yazı bulunmaktadır. Burada şöyle denilmektedir:

İngiltere Devleti fahîmesi ordusuna muktazî olan ot ve arpa iddihâr olunmak üzere Samsun'da bir anbâr inşâsı zımnında bu kere ol tarafa i'zâm olan memûr hakkında teshîlât ve muavenet-i lâzîmenin icrâsı cânib-i sefâretden mahsûsan ifâde ve iltimâs olmuş ve devlet-i fahîmiyet ordusuna müteallık olan bu misüllü husûsâtın tesviyesi emrinde muâvenet-i müfidenin ifâsı zâten ve maslahaten ehem ve mültezim bulunmuş olmağla bu bâbda lâzım gelen teshîlât ve muâvenâtın hüsn-i ifâsı husûsunun Samsun müdürîyetine ekîden işârına himmet eylemek siyâkında şukka⁵⁵

Belgede İngiltere ordusuna gerekli olan ot ve arpa ihtiyacından bahsedilmekte ve bunların depolanması için Samsun'da bir ambarın yapılması gerektiği dile getirilmektedir. Bu yüzden Samsun'a gönderilen memura yardım edilmesinin İngiliz sefirliğinden talep olunduğu belirtilmiştir. İngiliz ordusuna yardım edilmesinin oldukça önemli ve lüzumlu olduğu üzerinde durularak bu iş için görevlendirilen şahsa kolaylık gösterilmesi kararlaştırılmıştır. Belgede Karadeniz'in batı tarafından bulunan Varna şehrinde de benzer bir faaliyetten söz edilmiş ve durum Varna kaymakamına da iletilmiştir.⁵⁶

Samsun'da bulunan İngiliz konsolosu tarafından İngiltere sefaretine gönderilen bir başka rapor 2 Şubat 1856 yılına aittir. Yazıda Anadolu'nun verimli bir arazi üzerinde bulunduğu ancak Osmanlı yetkililerinin bu avantajı yeterince değerlendiremedikleri belirtilmektedir. Ayrıca bu yetkililerin Anadolu ahalisinin gayretlerine ilgisiz kalarak memleketi harap bir hale getirdikleri bildirilmektedir. Buradaki kira (yük) hayvanlarının zorla alınıp ücretle işletilmekte olduğu ve yine Osmanlı ordusu için zahire tedarik edilecek mahsulün değerlendirilmediği söylenmektedir. Sivas-Amasya-Merzifon ve Çorum'da hububat ve un satın alınmasının yasaklandığı ve buradaki zahirelere el konup ambarların mühürlendiği belirtilmiştir. Sivas valisinin Avrupalılara ait olan

⁵² BOA, HR. TO, 219/66.

⁵³ Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, çev. Bahar Tırnakçı, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), 91; Gülnihal Bozkurt, "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma" *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1/1 (1990): 73-75.

⁵⁴ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 131.

⁵⁵ BOA, HR. SYS, 1336/52.

⁵⁶ Benzer bir şekilde Batum Rus konsolosluğu da Osmanlı yetkililerinden iskele ve depo yapmak için izin istemişse de bu talep Osmanlı devlet yetkililerince reddedilmiştir. Bu reddin arka planında Rusya'nın bölgede rakip bir devlet olması ve Osmanlı Devleti aleyhine genişleme çabasında bulunması yatmaktadır. Abdullah Bay, *Limanı Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri*, 65.

zahirenin İstanbul veya Kırım'a gönderilmesi şartıyla ihracına izin verdiği açıklanmıştır. Zahire ihracı yasaklanmadan önce de yük taşımakla görevli kervanların durdurularak yüklerinin indirildiği ve hayvanlara ise el konulduğu beyan edilmektedir. Ayrıca zahire akçesi adı altında bir vergi alındığı ve bu verginin fazla olması için uzak kazaların seçilerek halka bir nevi zulmedildiği ve zahire ile hayvanların zorlu dağ yollarında telef edildiği anlatılmaktadır. (Muhtemelen Kırım Savaşından dolayı) asker alımlarının artması sonucu tarlaları sürececek erkek nüfusun kalmadığı ve bu işi kadınların yaptığı belirtilmiştir. Yapılan bunca yanlış sonucunda zahirenin sahile taşınmasının zorlaştığı ve bu durumdan bezen halkın da bir köşeye çekildiği raporlanmıştır.⁵⁷ Bu yazışmada Osmanlı ordusunun Anadolu üzerinden Karadeniz kıyısından Kırım'a asker ve zahire sevk ettiği ve Samsun'un da bu nakil yollarının en önemli duraklarından birisi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Osmanlı yöneticilerinin kötü yönetimi sayesinde Kırım Savaşı'ndan istifade edilemediği söylenmektedir. İngiliz konsolosunun bu raporunun arka planında Samsun'un XIX. yüzyılda ekonomik yönden yakaladığı potansiyel ve Anadolu'nun iç bölgelerinden gelen iktisadi ürünlerin Samsun limanından pazarlanması yatmaktadır. Zira Samsun XIX. yüzyılda tarım ve hayvancılık başta olmak üzere ekonomik olarak büyük bir ivme yakalamış ve bu durumu ilerleyen zamanlarda da devam ettirmiştir.⁵⁸

12 Mayıs 1856 tarihinde Samsun İngiliz konsolosu tarafından İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliğine gönderilen yazıda Kızılırmak nehri hakkında bir malumat bulunmaktadır. İngilizce aslından Osmanlı Türkçesine çevrilen bu yazıda şöyle denilmektedir:

Kızılırmak Sivas'dan zuhûr ile garb tarafına meyl ederek zahîresi çok ve münbit olan birçok arâzîlerden mürûr ederek Bafra kurbünden Samsun'un semt-i garbîsine kırk mil mesâfede denize karışır. İşbu cesîm su bir büyük merkez-i ticâret olunacak mahalle akıldılssa ticâretçe hâsıl olacak netâyic pek büyük olacağı ve Anadolu'nun ahâlî-yi vahşiyesi üzerinde dahî neşr-i medeniyetçe pek çok tesîrâtı hâsıl edeceği derkârdır.⁵⁹

Belgede özetle Kızılırmak'ın Sivas'tan doğup Samsun'un 40 mil batısında bulunan Bafra yakınından denize döküldüğü belirtilmektedir. Kızılırmak'ın geçtiği yerlerde verimli tarım arazileri oluşturduğu ancak kendisinden yeterince istifade edilemediği söylenmektedir. Kızılırmak ticari yönden büyük bir merkeze (muhtemelen Samsun) akıtılsa hem bundan güzel sonuçlar elde edileceği hem de Anadolu'nun medeniyetten uzak olan halkı üzerinde olumlu yönde etki yapacağı bildirilmektedir. Burada konsolosun Samsun'un coğrafi konumu ve tabii zenginliğine yönelik özel bir ilgi duyduğu ve ticari yönden bu zenginliğin kullanılması gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır.

25 Mayıs 1856 tarihinde Samsun'dan İngiltere büyükelçiliğine gönderilip daha sonra Osmanlı diline çevrilen raporda Samsun'un çok kötü bir şekilde yönetildiği, burada görevli paşanın meclise ve halka itibar etmeyip başına buyruk hareket ettiği dile getirilmektedir. Konsolos, istişarenin yerini rüşvet ve haksızlığın aldığı bundan dolayı asayişin de ihlal edildiğini söylemektedir. Bu durumun sadece Canik sancağına özgü olmayıp Trabzon eyaletinin birçok bölgesinde bulunduğunu ve kendisinin bu kötü vaziyete müdahil olmaktan kaçındığını belirtmektedir. Samsun ve civarında hırsızlık ile yağmanın arttığını Islahat Fermanı'nın da memlekete olumlu bir etki

⁵⁷ BOA, HR. SYS, 1355/11; Kırım Savaşı esnasında İngiltere Batum konsolosu da Kars ve çevresinden Batum'a zahire ile hayvan sevk edilmesini istemiş ve bu sayede harbin kazanılmasını öngörmüştür. Abdullah Bay, Limanı Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri, 71.

⁵⁸ Bilgehan Şahin, *Samsun Şer'iyye Sicilleri*, (Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017), 180-185; M. Emin Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 79-84.

⁵⁹ BOA, HR. TO, 223/18.

yaptığını görmediğini yazmaktadır.⁶⁰ Belgede Islahat Fermanından bahsetmesi önemli bir husustur. Zira Osmanlı Devleti Kırım Savaşının bitiminin ardından imzalanan Paris Antlaşmasından birkaç ay önce bu fermanı ilan etmiş ve kendisinin artık bir Avrupa devleti olduğunu göstermek adına tebaası olan gayrimüslim halka birçok alanda özgürlükler vermiştir.⁶¹ Bunların başında gayrimüslimlerden alınan cizye vergisinin kaldırılması ve devlet dairelerinde istihdam edilmelerinin sağlanması başta gelmektedir.⁶² Islahat Fermanını kendi lehlerine yapılmış önemli bir hamle olarak gören Avrupalı devletler Osmanlı'ya boyun eğdirdiklerini düşünerek bu hususta daha da ileri adımlar atılmasını istemişlerdir. Ayrıca Kırım Savaşındaki pozisyonlarından dolayı İngiltere ve Fransa kendilerini bir nevi Osmanlı'nın hamisi olarak gördüklerinden Osmanlı'nın içişlerine karışmak anlamında kendilerini serbest hissetmişlerdir.⁶³ Nitekim İngiliz konsolosun raporlarına da bu durum yansımış ve konsolos kendisini birçok alanda söz sahibi hissetmiştir.

Samsun'a mücavir bir bölge olan Sinop'ta da Samsun İngiliz konsolos yardımcısı Stevens bazı raporlar hazırlamış ve bu raporlarda Osmanlı Devleti'nin Sinop bölgesindeki yöneticilerinin asayişini sağlamadaki yetersizliklerine değinmiştir.⁶⁴ Asayişle ilgili raporlar Trabzon İngiliz konsolosluğu tarafından da tutulmuş olup burada Osmanlı emniyeti için genel anlamda olumlu bir rapor söz konusu olmuştur. Ayrıca konsolosun bu konu hakkında istatistiksel bir gözlem yaptığı görülmektedir.⁶⁵ Yine benzer bir tarzda Trabzon'da bulunan İngiltere ve Rusya gibi devletlerin konsoloslarının adli ve idari konularda raporlar hazırladıkları ve Osmanlı Devleti'nin içişlerini ilgilendiren mevzulara müdahil olma eğiliminde oldukları görülmektedir.⁶⁶

Üstteki belgeyle aynı güne tarihlenen bir başka kayıta İngiliz konsolosu Canik sancağı mutasarrıfı olan Ramiz Paşa'nın yanlış bir muamelesini beyan etmektedir. Kendi uşaklarının yakınlarından birisine annesinden bir bağ kaldığını ve bu hususta 9 ay önce müftüden fetva ve kadıdan ilam alındığını ve bu ilamı Ramiz Paşa'nın dahi kendi mührüyle onayladığını belirtmiştir. Ancak paşanın rüşvetle iş görerek bu fikrinden caydığını ve bunun sonucunda uşağının akrabasının evden atıldığını duymuştur. Bu durumu "gadr-i sarîh" yani açık bir zulüm olarak değerlendiren konsolos, paşanın yanına tercümanını göndererek bir açıklama istediğini söylemişse de paşa ilamdan mührü kazıdığını ve bu durumun reayayı ilgilendiren bir mesele olduğundan kendisinin karışmaya hakkı olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine konsolos meseleye müdahil olmadığını ancak paşaya teslim etmiş olduğu ilamın iadesini istediğini belirtmiştir. Aksi takdirde meseleyi İngiltere sefaretine şikayet edeceğini söylemişse de paşa cevaben ilamı imha ettiğini ister sefarete isterse Babiali'ye söylesin sonucun değişmeyeceğini bildirmiştir.⁶⁷ Buradan Osmanlı devlet yetkileriyle İngiliz konsolosu arasında bir anlaşmazlık olduğu ve Ramiz Paşa'nın meseleyi Osmanlı'nın içişleri olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bu nedenle, kendisini haklı gören paşa geri adım atmamış ve konsolosa bir nevi kendi işiyle ilgilenmesi gerektiğini bildirmiştir.

Samsun'dan İngiltere sefaretine gönderilip Türkçeye tercüme edilen 6 Haziran 1856 tarihli bir raporda Ramiz Paşa'nın yapmış olduğu bir başka kötü uygulama olan Baron Togo (Tocco) ve

⁶⁰ BOA, HR. TO, 223/25.

⁶¹ Halil İncelik, *Devlet-i Aliyye*, IV, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 272.

⁶² Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, (İstanbul: Simurg Yayınları, 2000), 56.

⁶³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 84-85; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 130-131.

⁶⁴ K. Tuncer Çağlayan, "İngiliz Konsolosluk Belgelerinde Sinop (1841-1842)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 18 (2015), 51.

⁶⁵ Ahmet Halaçoğlu, İngiliz Konsolosu Longworth'a Göre Trabzon Vilayeti, 897-900.

⁶⁶ Ayşegül Kuş, *Yabancıların Gözüyle* 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Konsolosluklar, 80.

⁶⁷ BOA, HR. MKT, 150/10.

Tubal Kayn (kain) adlı iki İngiliz vapurunun durumu ele alınmıştır. Bu iki vapurun içinde yolcu ve eşya bulunduğu halde Samsun limanından İstanbul'a gidecekleri sırada Ramiz Paşa bu duruma müdahale etmiştir. Paşa Baron Togo isimli vapurla gidilmesini diğeriyle gidilmesine izin vermeyeceğini tellallar vasıtasıyla halka duyurmuştur. Ayrıca diğervapurdan bilet alanların biletlerini iptal etmiş ve bu konuda kadı efendinin de emri olduğunu söylemiştir.⁶⁸ Bu belgede de Osmanlı devlet yetkilisinin yaptığı işten emin olduğu ve İngiliz konsolosu karşısında taviz vermediği görülmektedir.

21 Ağustos 1856 tarihinde bu sefer Samsun İngiliz konsolosu yapmış olduğu şikayeti doğrudan Ramiz Paşa'ya göndermiştir. Burada konsolos şöyle demektedir:

Burada Yunan konsolosunun bulunmaması cihetiyle İngiltere Devleti himâyesinde bulunub emr-i âlileriyle sülük ihrâcından men olunan Yunanlı Konstantino Gregoryadinin bir kuta protesto nâmesini leffen tarafı saâdetlerine teblîğ ile kesb-i fahr eder ve bi'l-cümle memâlik-i mahrûse-i şâhânedede her türlü eşyâ mübaya'a ve fûruht etmeğe kâffe tebaa-i ecnebiyeye mezûniyet vermiş olan muâhedâta binâen merkûmun kendü aleyhinde i'kâ olunan mevâni'den terettüb edebilecek her gûne zarar ve hasârdan dolayı taraf-ı âlilerine protesto eylediğini ifâde ve beyân ederim.⁶⁹

Belgede özetle Yunanistan'ın Samsun'da bir konsolosu olmadığından onların işleriyle de İngiliz konsolosunun ilgilendiği açıklanmaktadır. Yunan asıllı olan Konstantin Gregoryadi adlı şahsın Osmanlı Devleti'nde her türlü ticari malın alınıp satılması serbest iken bundan men edildiği ve bu durumu Gregoryadi'nin protesto ettiği belirtmektedir. Ancak buna ek olarak Ramiz Paşa'nın sülük ticaretinin Samsun kazasında Osmanlı tebaasına ihale edildiğini ve bu hususta izin alınmadıkça sülük alım satımı ile ihracının yasaklandığını bildiren İstanbul'dan gelen bir fermanı kendisine iletmiş söylenmiştir. Fakat buna rağmen konsolos, tarifede belirlenmiş vergiyi ödedikten sonra her türlü ticari malın ihracının serbest olduğu ve bunun bütün Avrupalıların hakkı olduğunu belirtmiştir. Kostakino (Konstantin) Gregoryadi adlı Yunanlının bir İngiliz vapuruyla İstanbul'a göndermek istediği beş sandık sülüğe el konulmuş ve bu durum bir nevi haksızlık olarak değerlendirilmiştir. Ramiz Paşa'dan bu durumun telafi edilmesi yönünde bir adım atması istense de paşa bunu kesinlikle reddetmiştir.⁷⁰

Trabzon İngiliz konsolosu olan Longworth yerel Osmanlı yöneticilerinden bahsetmekte olup bunları genel anlamda övmektedir. Bu da her iki konsolosun bu konuda ayrıştığını ortaya koymaktadır. Ancak Longworth bazı Osmanlı paşalarından olumsuz olarak bahsetmektedir. Her iki konsolosun da yerli halk ve yöneticiler hakkında istihbarat yaptıkları ve bunları merkeze raporladıkları görülmektedir. Bu da İngiliz konsoloslarının sadece kendi tebaasının ticari ve hukuki işlerle uğraşmadığını göstermektedir.⁷¹

Her ne kadar Samsun İngiliz konsolosu Ramiz Paşa'nın aleyhine birçok jurnalde bulunsa da aslında paşanın Samsun halkı tarafından sevildiği ve takdir edildiği 1856 yılına ait bir belgeden öğrenilmektedir. Fransızcadan Türkçeye çevrilen belgede şöyle denilmektedir:

Mutasarrıfımız bulunan saâdetlü Râmiz Paşa hazretleri sancağımıza teşriflerinden ilâ yevminâ hâzâ umûr-ı mehâmm-ı saltanat-ı seniyyeyi ve kâffe mesâlihi berâyâ ve reâyâyı matlûb-ı âlî ve ma'delet-i seniyye-i cenâb-ı cihân bâniye tevfikân rüyet ve idâre ederek hiç bir mâdde hakkında bir ferd-i âferîdeyi tesâhub etmemiş ve hiç bir yüzden dahî bir kimesneyi incitmeyerek ahvâl-i

⁶⁸ BOA, HR. TO, 223/40.

⁶⁹ BOA, HR. TO, 224/8.

⁷⁰ BOA, HR. TO, 224/8.

⁷¹ Ahmet Halaçoğlu, İngiliz Konsolosu Longworth'a Göre Trabzon Vilayeti, 886-887.

*mürettebât-ı seniyyeyi dahî vaktiyle ve mürettebâtıyla madelet-i seniyyeye tatbîkan istihsâl etmiş olduğundan ol vecihle paşa-yı müşârünileyhin her tavrından bi hakkın hoşnûd ve râzı bulunmuş olduklarımızdan mahall-i alîye takdîm olunmak üzere işbu mahzar gûnâ arz-ı hâlimiz bi'l-mecbûriye Canik meclisine i'tâ olunmuşdur.*⁷²

Belgenin altında 86 İslam, 41 gayrimüslim üyenin mühür ve imzaları bulunmakta ve bu kişilerin Samsun'un önde gelen kimseleri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim içlerinde müderris, meclis azası ve tüccar sınıfına mensup kişiler bulunduğu görülmektedir. İlgili belgelere bakıldığında genel olarak İngiliz konsolosunun itiraz ettiği mevzularda aslında kanuni bir durumun olmadığı ve bu yüzden Ramiz Paşa'nın kararında ısrar ettiği anlaşılmaktadır.

18 Mayıs 1857 tarihinde Samsun İngiliz konsolosluğu tarafından İstanbul'daki İngiltere büyükelçiliğine gönderilip sonradan Türkçeye tercüme edilen bir yazıda Samsun'a gelen Çerkez muhacirlerden şu şekilde bahsedilmektedir:

*Rize ahâlîsinden Mehmed Halid kapudânın süvâr olduğu İskender nâm bir kıta Osmanlı sefinesi birtakım Çerkez yolcularla yani yirmi altı nefer erkek yirmi dört nefer kadar kadın ve çocuklarla sevâhil-i çerâkiseden gelerek bunların bazıları Samsun'a ve oradan otuz İngiliz mili mesâfesinde bulunan Kumcağız nâm mahalle çıkmış ve diğerleri şehr-i cârînin on ikisinde bâdbank-ı azîmet olan sefine-i mezkûre ile Dersââdet'e gitmiştir.*⁷³

Vesikada İskender isimli bir Osmanlı vapuru tarafından alınan Çerkezlerin Samsun ve Kumcağız'a çıktıkları ve bir kısmının İstanbul'a gittikleri rapor edilmektedir. Ayrıca konu ile ilgili beş gün sonra (23 Mayıs) İngiltere sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda da mesele ele alınmış Çerkezistan'dan gelen yolcuların çoğunluğunun esir olabileceği ve bu yüzden İskender gemisi kaptanının çağrılarak vapurdaki kişilerin sicillerine bakılması gerektiği beyan edilmiştir.⁷⁴ XIX. yüzyılda Kafkaslar'dan Osmanlı Devleti'nin çekilerek bu toprakları Rusya'ya bırakmasına paralel olarak buranın İslam tebaasının Osmanlı Devletine iltica ettiği bilinmektedir. Bunların başında Çerkezler gelmektedir. Nitekim 1854-1864 yılları arasında Çerkezistan ve Kırım'dan 311.333 kişi Osmanlı ülkesine gelmiştir. Bu durum 1864 ve 1865 yıllarında en ileri seviyeye ulaşarak 370.000 kişi raddesine gelmiştir.⁷⁵ Osmanlı Devleti bu göçmenlerin iâşe ve barınmasıyla yakından ilgilenmiş ve onları mağdur etmeme yönünde karar almıştır.⁷⁶ Kafkas göçleri önce Kırım'ın daha sonra ise Kafkasya'nın önemli bir kısmının elden çıkmasına paralel olarak yaşanmış bir olgudur. Buradaki Müslüman halk Rusya'nın baskısından kaçarak Osmanlı vatanına iltica etmiştir. 1828-1829 yıllarında yaşanan Osmanlı Rus savaşı ve bunun ardından 1853-1856 yılları arasında yaşanan Kırım harbi bu göçlerin yaşanmasında başattır.⁷⁷ Bu konuda bir Amerikan misyoneri olup Osmanlı ülkesinde birçok yeri dolaştıktan sonra Karadeniz'e de uğrayan Lennep'in tutmuş olduğu notlar bulunmaktadır. Lennep Samsun'a yapılan Kafkas göçlerini bir "karınca sürüsüne" benzetmiş ve bu durumun şehrin demografik yapısını ciddi anlamda değiştirdiğini belirtmiştir. Lennep'e göre şehrin nüfusu 10.000 civarında iken bu göçler sayesinde 45.000'e

⁷² BOA, A./DVN, 112/42.

⁷³ BOA, HR. TO, 226/14.

⁷⁴ BOA, HR. TO, 226/14.

⁷⁵ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, (Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013), 20.

⁷⁶ BOA, MAD. d., 23108, 2311, BOA, DH. MKT, 1894/45, 1463/114, 1459/13;

⁷⁷ Ayşegül Kuş, "Lennep ve Lerchenfeld-Schweiger'in Gözünden 1864 Göçünün Samsun ve Trabzon Liman Kentleri Üzerindeki Etkisi" *Karadeniz Araştırmaları* 15/57 (2018), 69.

ulaşmıştır. Lennep, Osmanlı yöneticilerinin bu göçmenler hakkında olumlu tavır sergilediklerini ve onların mağduriyetlerinin giderilmesi adına birçok tedbir aldıklarını da bildirmektedir.⁷⁸

Samsun İngiliz konsolosu tarafından İngiltere sefaretine gönderilen 13 Temmuz 1857 tarihli bir raporda 1856 senesinin 14 Kasımında Çerambe (Çarşamba) yakınlarında Venipenço kaşa adlı bir şahsın tüfekle öldürüldüğü belirtilmektedir. Fransızca kaleme alınıp Osmanlı lisanına çevrilen belgede Babıali tarafından mahpuslar hakkında kâtil değil katil ile suçlanan ibaresinin yazılması lüzumundan bahsedilse de Canik mutasarrıfı Osman Paşa bunu kabul etmemiştir. Ayrıca kadının verdiği hüküm bozulmaz diyerek kâtil ibaresini değiştirmeyeceğini söylemiştir.⁷⁹ Bu belgede de Samsun İngiliz konsolosunun adli vaka olarak adlandırılacak meseleleri de merkeze rapor ettiği ve Osmanlı devlet yetkilerinin hadiseleri nasıl ele aldıklarını incelediği görülmektedir. Bundan İngiliz konsolosunun sadece ticari meseleler ve tebaasının işleriyle ilgilenmediği ve bir nevi jurnal yaparak Osmanlı ahvalini de rapor ettiği anlaşılmaktadır.

7 Receb 1274 (23 Mart 1858) tarihli bir vesikada İngiliz konsolosunun kendi tebaasından olduğunu belirttiği Mister Cak Şarno (Jack Sharno) adlı bir tacirin Merzifon ahalisinden 150.000 kuruş alacağından bahsetmektedir. Bu iş için tacirin İstavro Todori adlı bir vekil tayin ettiğini yazmaktadır. Ancak tayin edilen bu vekile 30.000 kuruş bir ödeme yapıldığı 120.000 kuruşun ise verilmediği belirtilmektedir. Bu konuda Amasya mutasarrıfına yazı gönderen konsolosun paranın ödeneceği yönünde cevap almasına rağmen istenen meblağ verilmemiştir. Ancak belgede bu durumun kanuna aykırı olduğu vurgulanmıştır. Konuyla ilgili yazışmalarda konsolosun haklı olduğu belirtilmiş ve istenen paranın ödenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.⁸⁰ Bu belgeden İngiliz konsolosunun kendi tebaasının çıkarını gözettiği ve bu konuda üzerine düşeni yaptığı anlaşılmaktadır. Osmanlı yetkilileri de kendisini haklı bulmuş ve gereğinin yapılması yönünden karar almışlardır.

3 Rebiulahir 1277 (19 Ekim 1860) tarihinde Samsun İngiliz konsolosu Foriko Garaçino'nun görev süresi dolmuş ve yerine Mister Edvard Barker atanmıştır. Bu kişinin Sinop'tan da sorumlu olduğu bildirilmiştir.⁸¹ Bu suretle Garaçino'nun 1846 yılından 1860 tarihine kadar 14 sene bu görevde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu görevin tam olarak daimî olmadığı görülmektedir. Zira 1855 tarihinde Samsun İngiliz konsolosu olarak Koriko İstoyan adlı bir kişinin tayin edildiği,⁸² bundan bir yıl sonra Samsun İngiliz konsolosu olarak Mösyö Ros'un adının geçtiği görülmektedir.⁸³ 19 Ekim 1860 tarihli vesikada yeni İngiliz konsolosu Edvard Barker'in Garaçino'nun yerine atandığı bildirilmiştir. Bundan dolayı adı geçen iki şahsın (Mr Vays ve İstoyan) görev sürelerinin fazla sürmediği ve yerlerine Garaçino'nun tayin edildiği anlaşılmaktadır.

⁷⁸ Hakan Tan-Ali Çakır, "Amerikalı Bir misyonerin XIX. Yüzyıl Ortalarında Batı ve Orta Karadeniz İzlenimleri", *Studies of the Ottoman Domain*, 5/8 (2015), 85-86.

⁷⁹ BOA, *HR. TO*, 226/43.

⁸⁰ BOA, *A./MKT. UM*, 310/71.

⁸¹ BOA, *A./ DVN MHM*, 32/84.

⁸² BOA, *A./ DVN DVE*, 25/91.

⁸³ BOA, *HR. MKT*, 170/63; BOA, *HR. TO*, 223/18.

Sonuç

Samsun İngiliz konsoloslğunun kurulmasından önce Osmanlı Devleti'nin Karadeniz sahillerinde açılmış olan başka konsolosluklar bulunmaktadır. Trabzon ve Batum şehirlerinde tesis edilen konsolosluklar bu alanda ilki teşkil etmektedir. Bu durum Samsun'da da bir konsolosluk kurulması fikrine zemin hazırlamıştır. Fransa, İngiltere ve Rusya gibi büyük devletlerin Samsun'a yakından ilgilerinin olması bu durumu pekiştirmiştir. Bu konsolosları Samsun'a çeken faktörlerin başında şehrin coğrafi konumu ve sosyo ekonomik nedenler gelmektedir. Ayrıca şehirde önemli sayıda gayrimüslim bir nüfusun olması ve başta tütün ve sülük ticareti olmak üzere şehrin ihracat açısından yakalamış olduğu gelişme de bunda etken olmuştur. Samsun'a İngiltere Devleti tarafından atanan kişilerin müste'men statüsünde olup tüccar oldukları tespit edilmektedir. Ayrıca bu kişilerin daha önce başta konsolosluk olmak üzere farklı görevlerde bulunduğu görülmektedir. Konsoloslar tayin edilirken her iki devlet arasındaki hukuka göre bir emirname verilmiş ve bu suretle resmi süreç tamamlanmıştır. Ele alınan dönemde Osmanlı ve İngiltere devletlerinin siyasi anlamda aralarının iyi olduğu ve özellikle Rusya'ya karşı ittifak halinde bulunduğu bilinmektedir. Bunun doğal sonucu olarak konsolosluk işlemlerinde bir aksama olmadığı ve birlikte hareket edilmesi adına bazı önlemlerin alındığı anlaşılmaktadır.

Samsun İngiltere konsolosu şehirdeki tüccar ve İngiliz vatandaşı olan kişilerin haklarını düzenleyip gerektiğinde onları müdafaa etmek için bu vazifeye tayin edilmiştir. Ancak bunun yanı sıra konsolosların gayrimüslim tebaanın işleriyle de alakadar oldukları ve onları Osmanlı yetkililerine karşı savundukları anlaşılmaktadır. Bunun ana sebebi ise Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı sonucunda İngiltere ve Fransa gibi büyük Avrupa devletlerine karşı borçlanması ve Rusya'ya karşı onların desteğini kazanma isteği içinde olmasıdır. Nitekim bu sayede İngiliz konsolos kendisini daha rahat hissetmiştir. Ayrıca 1856 yılında Osmanlı Devleti'nin ilan ettiği Islahat Fermanı sonrasında verilen tavizler de bunda etkili olmuştur. Bunu doğrular anlamda genel olarak konsolosluk raporlarına yansıyan konuların Osmanlı Devleti'nin kendi hukukunu ilgilendiren meseleler olduğu görülmektedir. Ancak Osmanlı devlet yetkililerinin İngiliz konsolosunun her talebine olumlu yanıt vermediği ve meseleyi kanun ve nizam çerçevesinde çözmek istediği anlaşılmaktadır. İngiliz konsolosluk raporlarına ihtida, kölelik, liman ihracatı, miras, cinayet hadiseleri gibi olayların yansıdığı görülmektedir. Bunlar hakkında konsolos bazen İstanbul'daki sefarete bilgi vermekte ve bazen de birtakım tespitlerde bulunmaktadır. Bu raporlardaki ana gaye Osmanlı Devleti'nde mevcut olan siyasi ve ekonomik ahvali tespit etmektir.

Samsun İngiliz konsolosunun şehirdeki başka yabancı unsurlara ait işlere bakmakla da görevlendirildiği ve bunun durumun İngiltere konsolosunun ilk zamanlar Samsun'da bulunan tek konsolos olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Samsun İngiliz konsoloslğunun kurulması başta Fransa ve Rusya olmak üzere diğer devletlerin de bölgeye yönelik ilgisini arttırmıştır. Bunun bir sonucu olarak şehirde diğer devletlere ait konsolosluk kurulması yönünde bir rekabet başlamıştır. Nitekim ilerleyen yıllarda şehirde açılan birçok konsolosluk da bu durumu doğrular niteliktedir. Samsun İngiliz konsoloslğu şehirde açılan diğer konsolosluklar ile bazı yönlerden benzeşmektedir. Bunlar arasında konsoloslukların Osmanlı Devleti'nin içişlerini ilgilendiren hadiselerle ilgi duymaları başta gelmektedir. Hatta bazı durumlarda konsoloslar kendilerini bu meselelere müdahil gibi görmüşlerdir. Bununla birlikte İngiliz konsoloslğu İran gibi bazı devletlerle farklılık arz etmektedir. Bunda her devletin mali çıkarları ve Osmanlı Devleti ile olan siyasi münasebetleri etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

BOA, Bâb-1 Âsafî Divan-ı Hümâyûn Kalemî (A. {D.V.N.}), 112/42.

BOA, Bâb-1 Âsafî Divan-ı Hümâyûn Düvel-i Ecnebiyye Kalemî (A. {D.V.N. D.V.E.}), 3/ 81; 4/29; 5/99; 25/91.

BOA, Bâb-1 Âsafî Divan-ı Hümâyûn Mühimme Kalemî (A. {D.V.N. M.H.M.}), 2/24; 2/74; 32/84.

BOA, Sadâret Mektubî Kalemî Umum Vilâyât (A. {M.K.T. U.M.}), 310/71.

BOA, Cevdet Hariciye (C.H.R.), 55/2711.

BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (D.H. M.K.T.), 1894/45; 1463/114; 1459/13.

BOA, Hatt-ı Hümâyûn (H.A.T.), 1178/46520.

BOA, Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemî (H.R. M.K.T.), 26/8; 51/80; 150/10; 170/63.

BOA, Hariciye Nezâreti Siyasi Kalemî (H.R. S.Y.S.), 2925/126; 1336, /52; 1355/11.

BOA, Hariciye Nezâreti Hariciye Tercüme Odası (H.R. T.O.), 219/66; 223/18; 223/25; 223/40; 224/8; 226/14; 226/43.

BOA, İrâde Hariciye (İ.H.R.), 10/482; 39/1845; 40/1862; 41/1940; 163/8725; 149/7879.

BOA, İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.M.V.L.), 259/9722.

BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (M.A.D. d.), 23108/2311.

BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (T.S.M.A.-E.), 627/70.

Kaynak Eserler ve İncelemeler

Aydın, M. Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2015.

Aydoğdu, Buket. “I. Mahmud Döneminde Habsburg Elçilerine Verilen Ziyafetler (1730-1754)”. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 16 (2023):1-25.

Bay, Abdullah. “Limanı Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri (1830-1905)”. *Türkiyat Mecmuası*, 26/1 (2016): 61-80.

Bozkurt, Gülnihal. “Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti’nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 1/I (1990):45-77.

Çağlayan, K. Tuncer. “İngiliz Konsolosluk Belgelerinde Sinop (1841-1842)”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 18 (2015): 49-60.

Deringil, Selim. 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde İhtida ve İrtidad. Çev., Ayşen Anadol-Taciser Ulaş Belge. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Erdem, Y. Hakan. *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*. Çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

- Filiz, Dıġıroġlu. “XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde İrani Olmak: Samsun’daki Acem Topluluġu”, *Osmanlı’da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*. Ed. Kerim İlker Bulunur, Fatih Bozkurt, Mahmut Cihat İzgi. İstanbul: Mahya Yayınları, 2017.
- Gülsoy, Ufuk. *Osmanlı Gayr-i Müslimlerinin Askerlik Serüveni*. İstanbul: Simurg Yayınları, 2000.
- Halaçoġlu, Ahmet. “İngiliz Konsolosu Longworth’a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)”. *Bellekten* 67/250, (2003): 881-910.
- İnalcık, Halil. “İmtiyazat”. TDV İslam Ansiklopedisi, XXII (İstanbul 2000), ss. 245-252.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye*. IV. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- İpek, Nedim. *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*. Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013.
- Karakoç, İrem. “Bir İslâm Hukuku Müessesesi Olan Hidâne Hakkının ve Osmanlı Aile Hukukunda Uygulanışının İzmir Şer’iyye Sicillerinde Yer Alan Bir Karar Örneği Üzerinden İncelenmesi”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 19/3, (2015): 151-206.
- Karpaz, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Kocabaşoġlu, Uygur. *Majestelerinin Konsolosları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Kodaman, Bayram. “XVIII. Yüzyıl Sonunda Samsun Gümrüğü”, İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (1990): 92-98.
- Köse, Osman. “19. Yüzyılda Samsun’da İran Misyonu: Tüccarlar, Konsolosluk ve Hüseyiniyye (Acem) Tekkesi”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik I*. Ed. Osman Köse. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Kuş, Ayşegül. “Kinneir’in Samsun-Tirebolu Yol Güzergahındaki İzlenimleri”. *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*. Ed. M. Çaġatay Özdemir-Yunus Emre Tekinsoy. Ankara: Türk Yurdu Yayınları 2016.
- Kuş, Ayşegül. “Lenep ve Lerchenfeld-Schweiger’in Gözünden 1864 Göçünün Samsun ve Trabzon Liman Kentleri Üzerindeki Etkisi”. *Karadeniz Araştırmaları* 15/57 (2018): 65-78.
- Kuş, Ayşegül. “Yabancıların Gözüyle 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon’da Konsolosluklar”. *Güneydoġu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 26 (2014): 163-184.
- Kütükoġlu, Mübahat S. “Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri”. *Osmanlı*, III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 329-341.
- Kütükoġlu, Mübahat S. “XIX. Yüzyılda Trabzon Ticareti”. Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (1986): 97-131.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluġun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Öz, Mehmet. “Samsun”. TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVI (İstanbul 2009), ss. 83-88.
- Rado, Şevket. *Paris’te Bir Osmanlı Sefiri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021.
- Şahin, Bilgehan. “Osmanlı’da İhtida Hareketleri 1900-1922”. Doktora tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2022.
- Şahin, Bilgehan. *Samsun Şer’iyye Sicilleri*. Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017.

- Savaş, Ali İbrahim. “Konsolos”. TDV İslam Ansiklopedisi, XXVI (Ankara 2002), ss. 178-179.
- Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*. Haz., Nihal Metin. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.
- Tan Hakan-Çakır Ali. “Amerikalı Bir misyonerin XIX. Yüzyıl Ortalarında Batı ve Orta Karadeniz İzlenimleri”. *Studies of the Ottoman Domain*, 5/8 (2015): 80-108.
- Tan, Hakan. “Trabzon Vilayetinde Ecnebler (1853-1908)”. Doktora tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2019.
- Trabzon Vilayeti Salnamesi 1869. (Salname-i Vilayeti Trabzon 1286).
- Turan, Şerafeddin. “1829 Edirne Antlaşması”. *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi*. 9/1-2 (1951):111-151.
- Yılmaz, Özgür. “Batılı Seyyahlara Göre Trabzon (1808-1878)”. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2006.
- Yılmaz, Özgür. “Samsun’da Fransız Konsolosluğunun Kurulması ve Fransız Arşiv Belgelerine Göre Şehrin Durumu 1840-1870”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. 8/XVI (2014): 57-86.
- Yolalıcı, M. Emin. *XIX. Yüzyılda Canık (Samsun) Sancağının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.